

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ A PEDAGÓGUSOKRÓL

Felvetődhet a kérdés: szükséges-e költőket pedagógiai szemüvegen át vizsgálni? Vajon döntöttek-e ilyen irányú megállapítások, gazdagítják-e a neveléstörténet adattárát? Úgy vélekedhetnek: fölösleges átlépni az irodalomtörténet mesgyéjét, fölösleges költőink életútjában pedagógiai motívumokat keresni, elegendő, ha a költői alkotásokat a tanítási anyag kincsházába helyezzük. A kérdezőknek és kételkedőknek ama ténnyel felelhetünk, hogy eddig is a pedagógiai irodalomba kapcsoltuk azokat a költőket és írókat, kik — még ha életük egy részében is — tényleges nevelői munkát folytattak. Gondoljunk ARÁNY JÁNOSra, ki tanítói és tanári pályáján példátmutató magatartásán túl nagyszerű szakmabeli tanulmányokat hagyott hátra, GÁRDONYI GÉZÁra, ki tanítóknak szóló cikkeken, szakfolyóirat szerkesztésén kívül regényekbe foglalta az iskolát, a tanító egyéniségét, a mindkettőt megrontani akáro hatalmasságokat, vagy BABITSra, költészetébe szórt reminiscenciáiért, értékes pedagógiai tanulmányaiért, melyekből az iskolai Értesítőbe is juttatott. Azóta azonban ilyfajta megkötöttség nem érvényesülhet, és tekintetet vethetünk oly költői és írói egyéniségekre is, kik nem ültek ugyan az iskola katedráján, de szellemük az iskola felé sugároz. Ilyen ADY ENDRE, a magyar líra óriása, korának élő lelkiismerete. Már is akadt kutató, ki felszínre hozta, helyesebben kiemelte a gyermekre, az iskolára és a pedagógusokra vonatkozó tanításait. Épp így foglalkoztak már MÓRICZ ZSIGMONDDal, a nagy magyar realista íróval; korát nagyszerűen ábrázoló művei sorában bőven sugároznak pedagógusok számára nagybecsű megállapítások, elmélkedésre alkalmas tézisek — és akárcsak ADYNál — az új iskola megteremtésére vonatkozó harcok kitételek. A magyar erdőnek azonban az említett két hatalmas sudáron kívül is vannak oly fái, melyek egy-egy ágát pedagógusok figyelik: a kiemelkedő költők és írók sorában ily ág KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

E munka címe megkötő, mégis vázlatos bevezetőben, szinte bizonyító szándékkal kell meggyőzni a tekintetben, hogy e költői egyéniség alkalmas bővebb, sokoldalúbb tanulmányozásra is, hogy a dúsán virágzó ágon szín, illat és élet van. A korrajzon kívül hasznos, időtálló eszmék tűnnek fel, de megbírálandók is. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ bánatos hangján kevés dac ébred, de nem is elefántcsont toronyba bújt, hanem az emberek között jár, figyeli a rothadó társadalmi rendet. Minthogy a valóság ábrázolója, több gondolkodásra érdemes problémát vet fel pedagógusoknak is: érdekkeltő egyéniség az, kinek költészetében a *gyermek döntő helyet foglal el*; s főhősökké válnak kisgyermek és iskolás diákok. Tanulságos a költő gyermekkorának megismerése is, mert nem átlagos gyermekélet ez, valahol kiütkezik a zseni. A pszichológus a lelki különbségeket vizsgálhatja gyermek, felszedült ifjú és férfikor között, alkalmazva a

15—16 éves diák naplóját is, és előtte a kérdés: miért válik a derűs hangulatú, élettől áthatott, szabadsáért rajongó, az elnyomott szegény néphez vonzó, a proletáriátussal együttműködést kívánó, az elnyomott népek felszabadításáért rajongó, szóval forradalmi elemekkel telített életigenlő ifjú komor, sötétenlátó, a halál gondolatával állandóan megnyergelt pesszimista felnőtté, olyan öreg diákká, ki felmondja a leckéjét — folyékonyan, szépen —, mintha a világon egyéb feladata nem lenne. Mi rontja el a férfikorban a gyermekkori környezet kedvező hatását, és miért vágyódik vissza oda, ahol csak álmok, mesék és játékok vannak, és a kiforrt költő kürtje miért nem harsogja az előmenetel indulóját? Mily jelenségek tudják megváltoztatni a serdülő és felserdült ifjú világnézetét, mily motívumok tapasztják — hosszú időn át — a fennálló kapitalista társadalmi rendhez, mi oltja el a forradalmi tüzet, mik tartóztatják csatlakozását a szocializmushoz, a jobb, új társadalomért való eszméi harchoz? Mert mihelyt íróasztalhoz jut, csak szomorú élmények lávája táruul fel, típusok formálódnak, életből merített helyzetek, emberi rezdülések és bár igaz: ilyenekben a költő átérzi és átéreztetni a társadalmi jelenségeket, mégis politikamentesnek hirdeti magát, akárcsak nagy költőtársa, BABITS, nem hatja át az osztályharc, nem hevíti forradalmi láz. Úgy gondolta, hogy a múlt feltámasztása javíthatja meg a jelent, nem tekintett a jövőbe, mint ADY, nem értékelte kellően azt a hatalmas hadsereget, mely-harcot indított a jobb és szebb életért. Csak az első világháborúban volt költészetének irányvonala az ADYÉVAL azonos: komor állásfoglalás a háborúval szemben és becsületes alkalmazkodás vezetett tollát a Magyar Tanácsköztársaság idején is. Igazi felébredése a hitleri fasizmus előnyomulásánál kezdődik, ekkor az események bátorrá, elszánttá teszik, átvillan benne a forradalom gondolata, reményét a Szovjetunióba helyezi. Élete végső éveiben érzi a magányosságot, az elszigeteltséget, áthatja a kisemberek szenvedése, és ez készíti leghaladóbb művének, az Édes Annának megírására.

Felfigyel a pedagógus a *mese* jelentőségét feltáró írásaiba, hisz a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalójában AESOPUST, a rabszolgát, az állatmeséiről méltatta. Többek között ezt állítja: „Aki állatmesét ír, az álarcot hord, alibit igazol. Nem a királyok vérengzőek, csak az oroszlanok, nem a politikusok rosszak, csak a rókák, nem az emberek szemtelenek, csak a legyek. Az érzések lázadása ez, az érzések rabszolgáladása.¹ Sorra kerülnek a tündérmesék is. A nagyobbaknak a tanító egy mesével azt bizonyította, hogy a szeretet túlzásai olykor rombolóak, sőt veszélyesek. Ilyen eset fordult elő az utcai forgalmat karjaival irányító rendőrrel, ki megpillantván motyójával ballagó öreg édesanyját, nagy örömeiben kitarja mindkét karját, amiből katasztrófa lett, sebesülésekkel és károkkal.² Hosszan méltatja ANDERSENT, ki „egyedül áll mint költő. Csoda a csodák világában is. Ő a varázsló.”³ A nevelő munka területén nagy szerepet szán *játéknak*, s helyesli, ha a tanító aktívan is részt vesz a gyermekek testi és szellemi fejlődését előmozdító játékokban. — Jól látja KOSZTOLÁNYI — ADY ENDRÉHEZ hasonlóan — a gyermekek és felnőttek közötti szakadékot, melyből tragédiák is keletkeznek. Sötét háttérű diákgregénye, „Az aranysárkány” több vonásban egyezik MÓRICZ ZSIGMONDNAL „Forr a bor” c. művével, mindkettő a kor erkölcsi tükrét mutatja. KOSZTOLÁNYI regényében feltáruul a szülői otthon fogyatékos nevelése és ez kifejeződik a diákok magatartásában is. Túlsúlyban „úri” vagy gazdag házból származók tanulnak a

¹ Kosztolányi Dezső: Kortársak. (Nyugat.) I. kötet 54. o.

² Kosztolányi Dezső: Felebarátaim. 198. o.

³ Kosztolányi Dezső: Lángelmék. (Nyugat kiadása.) 100. o.

gimnáziumban, de elvegyülnek közöttük az ún. középosztályhoz (diplomások, tisztviselők, jómódú iparosok és kereskedők) tartozó szülők fiai is. KOSZTOLÁNYI típusokat rajzol, ilyenek: az úri házban természetes tulajdonságként mutakozó gógós, a stréber, a közösségi élet iránt érzéketlen, a mogorva s csak magának élő diák, az előkelőt megjátszani akaró, az ideges, a buta, a krónikus beteg, a bohóckodó típus. Akad egy szegény sorsú szorgalmas diák is, gyenge előmenetelű tanulók korrepetálásából él, egyébként tanárok és osztálytársak egyaránt mellőzik.

E keret kizárja, hogy részletezve, illusztrációk alapján méltathassuk költészetét és prózai alkotásait. A magyar irodalomban aligha találunk költőt, ki annyira szerelmese lenne a gyermeknek, mint KOSZTOLÁNYI és a kis emberek világa közel állna hozzá. Csak ADY ENDRÉ, a gyermekek és ifjak magasztalóját, lelkes védőjét állíthatjuk mércének KOSZTOLÁNYI termékeihez, azzal a különbséggel, hogy ADY ENDRÉ melegítő optimizmussal, a szép jövő feltáráásával mutakozik, KOSZTOLÁNYI csak a sebeket mutatja, eszméit gondolkoztatásra és nem forradalmi cselekvésre röpti, humanizmusát lehúzza politika-mentessége. Dús anyag tárul fel a család, iskola és diákság eseményeiről és gondolatvilágából. Felsorakoztatja saját gyermekkori élményeit is. Játékossága azt bizonyítja, hogy nem tud elszakadni a gyermektől, ezért üde, egyszerű a nyelvezete és stílusa, ezért meghatóak a *szegény kisgyermek panaszai* szívet megfogó emlék-áradata, akár fájók, akár felüditők. Hangoztatja énjéről: gyermekkoraiban felnőtt volt, felnőttkorában gyermekké vált, és úgy hiszi, hogy e kettő egy.⁴ Tündérinek tartja a gyermekkort, de az iskolán kívül látja a nagy társadalmi ellentéteket, fájjalja a munkások gyermekeinek szomorú életét, vonzódik hozzájuk, éjjeleken át tünődik sorsukon. A részvéten, együttérzésen túl követeli, hogy ne csak a kiváltságosak gyermekei, hanem a proletárok gyermekei is részesüljenek minden jóban. Közösséget érzett a szegényekkel, elnyomottakkal, szenvedőkkel. Ezt vallja: „Meg is tettem értük a kötelességemet, mint ember, mikor hozzám fordultak és mint író, amikor írtam. Minden írásom, észrevételem nekik szól.”⁵ A szegényekhez, elnyomottakhoz, nélkülözökhöz sorozza a kifizetésű értelmiségieket, köztük a pedagógusokat, kik oly nehezen tudják gyermekeiket élelemmel és ruhával ellátni.

Novelláiban nagy fantáziája varázserejével vezeti el olvasóit a gyermekség birodalmába. E novellák olykor lírai magaslaton vannak, mint pl. a Petőfi Sándor születéséről szóló.⁶ Verses költészetén kívül e prózai alkotásokban is tükröződik a nyomor, éhezés, és egyikben szerepeltét gyógyíthatatlan beteg szülőkből és hat gyermekből álló szomorú sorsú családot, a másokban szülőktől elhagyott gyermeket, a harmadikban egy kislányt, ki egy pengő keresethez jut, és ebből apjának élelmet és cigarettát vásárol. Ily szociális jellegű témákon kívül foglalkozik a rendezetebb helyzetben levő szülők helytelen nevelési rendszerével. Olvashatunk eseteket zavaros, kábító, ijesztő mesék hatásáról, boszorkányokkal, kísértetekkel ijesztgetésről, a túlzott apai szigor következményéről, a szülői melegség hiányáról, vagy egy másik novellában az idegenek előtt álszenteskedően szeretetet megjátszó apa gyermekének lelki lesújtásáról. Családi tragédiák keletkeznek a szülők gondatlanságából is, vagy a helytelen nevelésnek a gyermek idegállapotára való hatásáról. Csak ritkán ábrázolja a

⁴ Kosztolányi Dezső: *Novellák*. II. kötet. (Szépirodalmi Könyvkiadó.) 20. o.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Kortársak*. I. Nyugat kiadása. 296. o. (A Révész Bélához intézett védekező jellegű részből.)

⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Novellái*. (Révai kiadás.) Petőfi Sándorka. III. kötet 64.

költő az apai melegséget és ennek jó hatását rosszul tanuló fiára. Viszont oly szülőkről is olvashatunk, kik korlátozzák kisgyermeküket játéukban, mások csak szerepeltetni akarják őket. Akad novella, melynek alapgondolata a becézés, a pazarló ajándékozgatás rendszerének hátránya, vagy amelyben a szülők rossz példát mutatnak nagyzással, hazudozással. Az elvált szülők gyermekének lelki fejlődése is feltárul egyik történetben. Általában a szülői házzal kapcsolatos novellák adatokat szolgáltatnak arra, volt-e némi tudatosság a gyermekek otthoni nevelésében, helyesen irányították-e testi és szellemi fejlődésüket, legalább élt-e a felelősség pusztá életükért, és téves eszmékkal nem homlasztották-e lelki egyensúlyukat? Tulajdonképpen azt szemléltetik, hogy a család nem volt igazi közösség, nem törekedett az iskola nevelő tevékenységének kiegészítésére, nem tudta átplántálni a társadalom iránti kötelességet, a szülői tekintély hamis formában érvényesült.

De künn az életben, az utca forgatagában sem értik meg a felnőttek a gyermekeket. Sajnálják tőlük a játékot, nem engedik, hogy saját életüket éljék. Ezért nem meglepő, ha a gyűlölködést utcai ordítózással viszonyozzák, sőt egy embert megdobálnak, de meglágyulnak, ha ennek öregedő anyja szívükhöz szól, és fia gyermekkorát ecseteli. A költő szerint a gyermekek jólelkűek és nemcsak a szenvedő felnőttet sajnálják, de még az állatok iránt is megnyilvánul részvétük. Megragadja őt a játéukban megnyilvánuló közösségi élet, amikor a kicsik homokvárát építenek, a nagyobbak PETŐFI-könyvtárt létesítenek alapszabályokkal és tagdíjjal, vagy a templom előtti téren futballozó fiúk, a legkisebbik hőstettével, hogy a templomba guruló labdát újratosságot színlelő csellel kihozta. — Bizonyos: a novellás kötetekben pedagógiai nézőpontból érdekes és értékes tallózás lehetséges.⁷

Megállhatunk *műfordításainál* is, mert jónéhány költeménynek gyermek-hőse van, de még inkább *a hazai és világirodalom kiválóságainak méltatásánál*, nem csupán a gyermekkel kapcsolatos megállapítások miatt, hanem az irodalmi dokumentumokért, melyek igen hasznosak a pedagógus felkészültségéhez, legyen szó SHAKESPEARE, GOETHE, SCHILLER, PUSKIN, TOLSZTOJ, DOSZTOJEVSZKIJ; CSEHOV, GORKIJ, RACINE, FRANCE, IBSEN vagy SHAW, GOLDONI és még néhány

⁷ Az említett témájú *novellák* legtöbbszörnek *Lelkőhelyei* :

I. KOSZTOLÁNYI: *Novellái* I. kötet. (Révai kiadás.) A kövér bíró. 26. o. — Szegény kis beteg. 153. o. — A léggömb elrepül. 61. o. — Óvoda. 310. o. — Legenda. 431. — Apa. 468. o. — A nagy család. 511. o.

II. KOSZTOLÁNYI: *Novellái* III. kötet. (Révai kiadás.) Fürdés. 9. o. — A kulcs. 38. o. — Feri. 90. o. — Gólyák. 175. o. — Sárka. 259. o. — Ezüst Mária. 288. o. — Ali. 294. — Házi dolgozat. 356. o. — Tükörponty. 367. o. — Petőfi könyvtár. 434. o. — Lonka. 45. o.

III. K. Ember és világ. (Nyugat kiadó. Irodalmi r. t.) Játék apáknak. 22. o. — Gyilkosság. 25. o. — Játék az ősszel. 28. o. — Pénz. 30. o. — Édes, fehér reggel. 35. o. — Szerencse talizmán. 47. o. — A labda. 51. o. — Nádosy Magda. 92. o. — Ádám és Pali. 96. o. — Homokvár. 124. o. — Vita. 148. o. — Fakul a festék. 154. o. — Katalinka. 155. o. — Apák és Fiúk. 16 I. o. — A szegény kisgyermek karácsonyi panasza. 177. o. — Kortársam. 189. o. — Budapesti gyermek. 202. — Bubus. 226. — Feri. 237. — Ingyen nyelviskola. 238. — Sötét bújócska. 257. — Bubus. 259. — Új tündérorság. 271. — Iskolai dolgozatok. 303.

IV. K. Boszorkányos esték. A boszorkány. 9. o.

V. K. Tengersizem. Lidike. II. o.

VI. K. Felebarátaim. Báb. 59. o. — Ida. 82. o. — Sírní. 84. o. — Három leány meg egy fiú. 103. o.

VII. K. Napjaim múlása. Egyszer volt, hol nem volt. 75. o.

másról.⁸ A magyar írók és költők méltatásánál MIKSZÁTH KÁLMÁN dolgozószobáját gyermekszobának tartja,⁹ KRUDY GYULÁNál a gyermek szeretete a szív örök lírája, szent mese¹⁰, SZINI GYULA hősei csodagyermek és álmodozók,¹¹ KARINTHY FRIGYES szerinte furfangos, izgalmas játékával a komoly és kíváncsi 15 éves kamasz, az alkotó gyermekkor bátorságával és frissességével,¹² MÓRICZ ZSIGMOND novelláinak hősei között a juhász kisiú ragadja meg,¹³ SZÉP ERNŐ sokat tudó, kiábrándult, szomorú gyerek, kinek Játék című verse mindörökké megmarad,¹⁴ KISS JÓZSEF még aggkorában is lélekben gyermek, a költészet felelőtlen gyermeke,¹⁵ MOLNÁR FERENC a gyermekpsziche öntudatlan és mély bensőségű költője marad mindvégig.¹⁶

E bevezetőféle nem zárható le anélkül, hogy rá ne mutassunk: KOSZTOLÁNYINAK nemcsak költészetében található pedagógiai motívumú gyöngyszemek, hanem az iskola nevelő-oktató munkájával kapcsolatos, néha *didaktikai jellegű útmutatások*, továbbá helytelenségekre *bírálatok*. Érdekesekek az *olvasásra és olvasóra* vonatkozó fejtegetései. Főleg középiskolai viszonylatban tapasztal helytelenségeket, szerinte a tanulók csak pótszert kapnak, sajnálják tőlük az igazi irodalmat, ARANY JÁNOS és MIKSZÁTH KÁLMÁN helyett giccses költőket állítanak az oktatásba, nem kerül remekmű a gyermek kezébe. Továbbá: legfeljebb irodalmi szajkókat nevelnek, kik betéve tudják a költő születési idejét, meg hogy kik voltak apai és anyai nagybátyjuk. Azt kívánja: legyen az irodalmi oktatás fő feladata olvasók nevelése. A költemények tanításánál — figyelembe véve a gyermek kíváncsiságát és versfaragó készségét — a vers formájára is rá irányítja a tanulók érdeklődését, a szerkezetre, mértékre és rímekre.¹⁷ Sajnálatos, hogy a forma előtérbe helyezésével nem gondol az eszmére, arra, hogy az irodalom nem öncél, hanem a társadalmi lét kifejezője, tehát szemléltet, tanít, lelkesít, az élet megismerését szolgálja, hogy a tartalom és forma egységes. Ellentmondó az is, hogy KOSZTOLÁNYI a gyermek költői lényegét hangoztatja, máshelyütt meg azt, hogy — ellentétben más művészi ággal — gyermekköltő még sohasem volt, még pedig azért nincs költőcsodagyermek, mert a költészet anyaga emberi szó, értékítéletet is magában rejt, amilyenre csak érett fő képes.¹⁸ — Harcolt a költő a magyar nyelv tisztaságáért az iskolában és az iskolán kívül. Megdöbben-tik a gyermeket a túlnyomóan idegen szavakkal kifejezett tárgyak, utcán, kirakatokban, omnibuszon.¹⁹ Az *írásbeli dolgozatokra* vonatkozó megállapításai azonosak a ma meghonosodott rendszerrel.²⁰ Az írásban, még a levélben is természetességet kíván.²¹ Erősen bírálja a *történelem* tanítását. Főlösképpen, érdektelen dolgokkal traktálják a tanulókat, adathalmazsal és évszámtömkeleggel, királyok torzszalkodásával. Időt pazarlónak minősíti a *latin nyelv* tanítását, elismeri viszont a *természettudományi tantárgyak* nagy fontosságát. — Találunk szakaszoz-

⁸ K. Lángelmék. (Nyugat.) Tartalom-mutató szerint.

⁹ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 45. o.

¹⁰ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 67. o.

¹¹ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 146. o.

¹² K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 284—309. o.

¹³ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 171—172. és 176.

¹⁴ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 276. o.

¹⁵ K. Írók, festők, tudósok. I. kötet. (Szépirodalmi könyvkiadó. 1958.) 364. o.

¹⁶ KOSZTOLÁNYI D.: Színház. (Nyugat kiadása.) 103. o.

¹⁷ KOSZTOLÁNYI D.: ÁBÉCÉ. 6—67. és 115. o.

¹⁸ KOSZTOLÁNYI D.: ÁBÉCÉ. Uo.

¹⁹ KOSZTOLÁNYI D.: Ákom-bákom. 15. o.

²⁰ KOSZTOLÁNYI D.: Ember és világ. 303. o.

²¹ KOSZTOLÁNYI D.: Pacsirta. (Regény. Athenaeum kiadás.) 87. o.

kat a *munkáról* és a munkás megbecsüléséről. „A gyermekek csak a dolgozókat tisztelik, azokat, akik fűrnak, faragnak, barkácsolnak, ajtókat csúknak, gépeket indítanak meg egyetlen gombnyomással, mint a varázslók.”²²

Az *erkölcsi nevelés* a HORTHY-fasizmus időszakában aggodalommal tölti el. Hiába mutatott rá, hogy a proletárgyermeknek nincs boldog gyermekkora, hogy a középiskola osztályjellegű, s hogy csak kivételesen nyílik meg egy-egy proletár fiú előtt. Hiába hirdette minden dolgozó ember megbecsülését, az öregek iránti gyengédséget, az igazságot és becsületességet, csak alázatosságot, képmutatást, kétszínűséget tapasztalt. Ismerte az iskolai közösségi szellem fogyatékosait, az iskolai fegyelem hiányát, az érettségi vizsgára felkészülés gyötrelmeit, melyek valósággal meggyűlöltetik az iskolát, hangulatlaná teszik még a záróünnepélyt is. Figyeli, hogy az érettségi után mint tódulnak az értelmiségi pályákra, amire már az iskolai nevelésben beállították őket.²³ Hirdeti a *hazafiság és hazafiaskodás* elválasztását. Rettenetesnek tartja a háborút, retteg a gyermekek életéért. Azt kívánja: a világ nagy szellemei írjanak tankönyveket a háború ellen, a sötétség és halál meggyűlölésére, a félelem és rémület — minden gonosz okozója elosztására. Sötétnek vázolja a háború utáni helyzetet is, főleg súlyos következményeit a gyermekekre. A népek közötti megértés és testvéri érzés fejlesztését sürgeti.²⁴

Összegezve: a polgári költő világnézetének hullámzásában végül az emberi humanizmusban talál partot. Felvet társadalmi problémákat, hibákat és bűnöket ostromoz, elsőrendű írói feladatának tekinti a felnőttek és gyermekek sorsának feltárását. Azonban, ha immár új világot is óhajt, hiányzik a forradalmi érzésből diktált cselekvés készsége és a fasizmus előretörésénél vagy a halál örvényébe süllyed, vagy a múltban keres vigaszt. Így a pedagógiával kapcsolatos megállapításai diagnózis jellegűek, a gyógyítás módjának kifejtése, a kiút megjelölése nélkül.

A kitűzött téma feldolgozására térve, általánosságban két nagy írói egyéniséggel összehasonlítva megállapítható: nem oly komor realizmussal jellemzi a nevelőket, mint MÓRICZ ZSIGMOND, nem oly lelkesedésig fokozódó melegséggel mint ADY ENDRE, de mindkettő sajátos jellegét egyesítve mutatkozik jellemrajzaiban és történeteiben. Már diákkorában is szubjektivitástól vezetve, de tárgyilagosságot bizonyítgatóan nyilatkozik tanítóiról és tanáraitól, és akárcsak PETŐFI, ADY és JÓZSEF ÁRTILA, egyesekkel szemben ellenállást tanúsít.

Első lélegzetvételénél pedagógus állt őrt: édesapja, KOSZTOLÁNYI ÁRPÁD,^o a *szabadkai gimnázium 26 esztendő matematika—fizika tanára*. A családi körben élt a nagyapja, KOSZTOLÁNYI ÁGOSTON, a 48-as szabadságharcban honvédszázados, az emigrációban KOSSUTH-tal megjárta Törökországot, az emigránsok könyvtárosa volt, élete végéig földnélküli forradalmár. Unokája nevét ő javasolta, minthogy Desiderius az áhitatot jelenti, az ő segítségével tanult meg négyéves korában írni, olvasni. Tehát tudásban felkészülten, borongósan ment 6 éves korában az iskolába, hová anyja kísérte, és az iskola küszöbénél sietve elvált tőle. Nem jól érezte magát az idegen körben. Az utolsó padba, a parasztyeremek mellé kívánckozott ülni, de már ott sem volt hely. Nyolc órákor megszólalt a kis harang, s a kis fiú első tanítója helyet szorított számára. Első tanóráját s első tanítóját így festi meg: „A tanító, egy köpcös bácsi, kurtúra nyírott

²² KOSZTOLÁNYI D.: Novellái. (Révai k.) III. kötet. 427. o.

²³ KOSZTOLÁNYI D.: Aranysárkány. Regény. 106. o.

²⁴ KOSZTOLÁNYI D.: Felebarátaim. 103 és 133. o.

sötétszöke hajjal, igen bő, porszürke ruhában . . . Kikérdezte a gyerekeket, hogy kinek van táblája és palavesszője, aztán arról beszélt, hogy mennyi szépet, nemeset, hasznosat fognak itt tanulni . . . Gyermekek vegyének elő a táblát és palavesszőt. Írunk. Az *i* betűt írjuk. A táblára egy *i* betűt kanyarított. — Föl — vezényelt — rajtā vissza, le, kereken el. Palavesszők visitottak, mint a kismalacok. A tanító megint lejött a dobogóról. Végigsétált az osztályon, vizsgálgatta a táblákra rajzolt ákombákomokat. „Esti Kornél a legszebb *i* betűt írta” és a tanító csak ekkor kérdezte meg a nevét. Pedig megelőzőleg kikérdezte, amikor sírásra fakadt, mert egyik iskolatársa nem engedte a padba, de a gyerekek lármáztak s a tanító fegyelmezzel volt elfoglalva.”²⁵ Íme: sorok közé rejtett didaktikai bírálat. Oly tanítót mutat be a költő, ki nem ismeri fel az első tanítási óra érzelmi és pedagógiai jelentőségét, s még az akkori írás-olvasás tanításának módszerét sem ismeri, ki hivatását, mint egy építkezés segéd munkása, csak a téglák összehordásával véli teljesítendőnek. KOSZTOLÁNYI másutt is bírálja az elemi iskola tananyagát és tanítási rendszerét. Elvárja a tanítótól, hogy szeresse tanítványait. Az előforduló durvaságokat is okosan bírálja el. A tanító első igazságtalansága sebet üt a gyermekek.

Mielőtt a középiskolai tanárokkal kapcsolatos élményeit feltárnók, az apa méltatásának szánunk helyet. A nagy költők kedves témája az édesanya mellett az édesapa. PETŐFI SÁNDOR gyermeki megértéssel fogadja apja szigorát, fájlalja, hogy rosszakaratú emberek anyagi romlásba kergették, segítő készségével reménykedtetni, majd szoborszerű emléket állít a vén zászlótartónak, ki részt vállal a szabadságharcban, noha nincs védeni való tulajdona. ADY ENDRE se fájlalja apja szigorú feddéseit. Nagyszerű, igaz és becsületes embernek tartja, ki már hajnali öt órakor káromolja el magát az alsó udvaron. A költő 35 éves korában még TISZA ISTVÁNTól sem félt, de alázatosan meghallgatta apját, amidőn házasságra buzdította, és Párizsban a Nap ünnepén, a forró apja napon az otthoni silány aratásra gondol, maga előtt látja szomorú édesapját amint földjén kesereg, mert igen silányok lettek a kalászkok. — Mint már megemlítettük, KOSZTOLÁNYI apja tanár, szigorú, hallgatag, zárkózott és igazságos lelkű ember, ki otthonában is dolgozott, kutatott, de időt talált kis fia számára lombfűrésszel játékok készítésére, pihenőjében egy-egy BEETHOVEN-részlet eljátszására zongoráján. A művelt, szakképzett pedagógus Berlinben HELMHOLTZot hallgatta, és már ekkor tudományos, főleg természettudományi munkákat írt. Gimnáziumi tanítványaival az iskolán kívül is foglalkozott, még nyugdíjaztatása után, meggyengült szívvel is oktatott lakásán egy-egy diákegyesületet. Végőrájának delíriumában az egyenletet magyarázta. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ az immár igazgatónak kinevezett apjának iskolájába került, és bár jó tanuló volt, magyarban első az osztályban, úgy érezte, hogy apja felelősségéből rá is hárul valami, szorgalma fokozódik, és minden tantárgyból jeles lesz. Igyekszik azonban osztálytársait meggyőzni bizonyítványa igazságosságáról, nehogy csorbuljon az igazgató tekintélye, s ezenkívül bármivel is alkalmat nyújtson a diákok részéről nem szokatlan ellenséges érzület táplálására. Egy március 15-én iskolát mulasztott, tiltakozásul a rendes tanítási nap miatt, ezért magaviseletből „szabályszerű” osztályzatot kapott, de a következő tanévben nagy elégtételnek tekintette, hogy apja szünnapnak rendelte el március 15-ét, a magyar forradalom emléknapját. Általában szolidáris volt osztálytársaival, de éppen apja miatt gyakran kelt egyes tanárok védelmére. Fájt neki, hogy apja gyengéit is felismerték, és bár mint tudóst tisztelték, a gúnyt

²⁵ KOSZTOLÁNYI D.: Novellái. II. kötet. Szépirodalmi könyvkiadó. 36. o.

nem kerülte el. A fiú mindig félt a visszahatástól, még az öngyilkossággal megoldás lehetőségétől is, ezért nem tudott elaludni, míg a laboratóriumában késő éjjelig dolgozó apja haza nem érkezett. Szerette, tisztelte apját, ez átvonul költészetén is. Lelkiségét ábrázolja e sorokban:

„Két pár cipője volt és két ruhája,
Zord volt, nem mertünk felnézni rája.
De néha este ellágyult, megolvadt,
nyitotta nekünk az ablak kilincsét
és megmutatta mesebeli kincsét,
az őszi égbolton a tiszta holdat.”

(Apám.)

Mindig büszkeséggel emlegette apját, ki bár nem helyeselte azt, hogy a tanári pálya helyett az újságírói asztalt választotta, mégis büszkeséggel töltötte el az, hogy fia a világhírű író, MAXIM GORKIJ vendége volt. A költő pedig gyakran emlegeti azt az iskolát, melyben tanult, és melynek apja tanára és igazgatója volt, ki „a természetet tárta elénk, mint játékszert.” 12 000 diák került ki kéze alól, hivatása nemes, felemelő, testvéri közösségi érzést teremt. Íme az ezt tükröző sorok:

„Tanár az én apám. Ha jár a vidéki városban, gyermekek köszöntik ősz fejét, kicsinyek és nagyok. Régi tanítványok, elmúlt életükre emlékezve, lassan leveszik kalapjuk. Mint az alvajárók, kik másfelé néznek. Hentesek, ügyvédek, irnokok, katonák s olykor egy országos képviselő is. Mert nagy az én családom. Nagy az én családom. Kelettől nyugatig, Nyugattól keletig. Nagy a mi családuink. Mikor velem megyek, fogva öreg karját, vezetve az úton, a szívem kitégűl s szívek közt énekel elhagyatott szívem. Az én édesapám az emberek apja s én az embereknek testvére vagyok.”

(Tanár az én apám.)

A *gimnázium tanárait*ra vonatkozó megállapításait, érzületét és ítélezéseit naplójából merítjük. Tudnivaló, hogy 16 éves korában már verse jelent meg a Budapesti Naplóban, de ennek csak édesanyja örült, az iskolában kérdőre vonták, bár akadt tanár, ki büszke volt rá, elsősorban TONCS GUSZTÁV, a magyar irodalom tanára, kit költő-jelölt diákja valósággal imádott. Egy másik tanárjáról ezt írta naplójába: „1900 november 25. Itt volt Csajkás tanár úr. Igazán derék ember, látszik, hogy a nép fia, oly őszinte, semmi természetellenesség nincs benne, munkás derék ember, igaz, hogy a modern társadalmi viszonyok között merev. No, de ezt idővel kinövi.”²⁶ Egy másik feljegyzés: „1900 decz. 24. Vendégünk volt Grohmann tanár úr. Igen kedves, művelt úriember, társaságokat tud elmulattatni. Kár, hogy idegzsábája van, gyógyíthatatlan, halálos betegség.”²⁷ És most egy bírálata: „1901 április 8. Gaál német tanárom azt állította,

²⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ: Kosztolányi Dezső. 60. o.

²⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ: Kosztolányi Dezső. 71. o.

hogyan Mignont még nem látta jó fordításban. (Kosztolányi lefordította, bemutatta tanárának, ki ezt mondta: Szép, jó, de van benne verstani hiba.) Ez alkalommal azt tapasztaltam, hogy a mi kis Gaálunk nemcsak az irodalomhoz, hanem a vers-tanhoz sem ért egy betűt sem." Intra. „Ez nem állhat jambus sorban, pedig spondeus”.²⁸ Az önképzőkörben titkár volt, és egy alkalommal a tárgyalt költemény műfaját balladának minősítette, de a vezető tanár nem osztotta véleményét, szerinte a költemény román volt, ezért lemondott tisztségéről. Önerzete túltengése folytán közvetlenül az érettségi előtt ennél nagyobb zökkenés éri. Az még hagyján, hogy a történelmi órán kigúnyolta a tankönyv megállapításait, de midőn az önképzőkör vezető tanára magyartalannak minősítette egy versének sorait, odavágta, hogy a tanár úr ehhez nem ért, és nem kíváncsi a véleményére. A tanári kar elé idézik, és kizárják a gimnáziumból. Ez az annyira szélsőséges fegyelmi határozat örökre áthatja. Magántanuló lesz, sokat tanul és olvas, az érettségi vizsga jeles eredménnyel sikerül, de az izgalmak megtörték, szülei pihenésre utaztatták el.

Szeptemberben a pesti egyetem bölcsészeti fakultására iratkozik, tanár akar lenni, mint édesapja, és a magyar—német szakot választja. Az egyetemen számára meglepő életet, fénysugarakat, új embereket pillant meg. SZINI GYULÁT méltató tanulmányában ezt írja: „Egy új nemzedék érkezett meg, mely más irányba óhajtott terelni az életet. Már nincsenek az egyetemen csetepaték, rendőrökkel viaskodás . . . Estefelé az egyetem gázzal világított, homályos aulájában különös emberek tűnnek fel, fiatal emberek, kiket eddig nem ismert a magyar élet, éhes diákok, rongyosan és sápadtan, ortodox marxisták, kik kívülről tudták a Kapitált, haladó szocialisták, kik az emberiség jövőjéről beszéltek”.²⁹ Értékes tudósokat is lát, viszont költőket gögösen megvető ifjakat is, de fontos a láng a sok hamu és füst alatt. Zárkózott életet él, csak az értékes emberek társaságát keresi, így kerül össze BABITS MIHÁLYLYAL és JUHÁSZ GYULÁVAL, a két tanárjelölttel, nemsokára együtt szerepelnek az Egyetemi Körben. KOSZTOLÁNYI egy ideig a bécsi egyetemen tanul, idehaza is előfordul, hogy szülei házában tölti idejét. BABITS és JUHÁSZ később tanári állást tölt be vidéken, tehát a három fiatal ember gyakran van távol egymástól, de a kapcsolatot levelezéssel tartják fenn, fordításaikat bemutatják egymásnak, irodalmi problémákat vitatnak meg. Témájuk DANTE, SHAKESPEARE, GOETHE és SCHILLER, TOLSZTOJ, CSEHOV, BYRON és IBSEN. KOSZTOLÁNYI JUHÁSZT Szabadkára hívja, hogy megbeszéljék verseiket és a prózát. Mindhárom úgy érzi, hogy ARANY és PETŐFI irányába kell lépni.

KOSZTOLÁNYI leveleiben nyilatkozik *egyetemi tanárainról is*, így a BABITS-hoz írt egyik levelében RIEDL FRIGYEST dicsőíti, a budapesti egyetem tanárát, „kit érdemes hallgatni. Ez a fiatal ember hitem szerint méltó arra, hogy róla, mint az első magyar irodalomtörténeztől szóljunk. Egykor talán megírandja a magyar irodalomtörténetet, mely még eddig a jövő ködében szendereg.” Leírja, hogy a NÉGYESSY LÁSZLÓ-órákon mint szerepel „Juhász, a leányok álma, az író, a költő, a tudós, az egyetem diktátora és Endrődy Béla, a lírai költő, az udvarló, és én, az alapvizsgára készülő — elbukandó — szorgalmas filozopter és — műfordító.”³⁰ Az irodalomtörténeti kincseyagból egy részlet, a BABITS-hoz 1904. augusztus 24-én írt leveléből: „Én is a görög korszakot élem, de másképp, mint Ön. Bele akarok nyúlni az életbe, és tenni akarok sokat (nevesszen ki) az

²⁸ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ: Kosztolányi Dezső 85. o.

²⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 146. o.

³⁰ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ: Kosztolányi Dezső. 150. o.

emberiségért . . . Tagadom a hazugságot és nem szégyenellem azt a banalitást sem, hogy káromkodom éjjel-nappal az Istenre és imádom az embert. Fűnek-fának beszélek az atheizmus magasságáról, ha bálványt kell magamnak választani, hús-vér istent imádok: az embert, a mindentudó embert.”³¹ Az egyetemen jeles eredménnyel kollokvál, de tanári alapvizsgáját halogatja, mely miatt apja aggódik, másrészt örül fia irodalmi sikereinek. JUHÁSZ GYULA és BABITS MIHÁLY már tanít és KOSZTOLÁNYI örömét fejezi ki, hogy az utóbbi Bajára, szűkebb hazájába, a Bácskába került, a jövő generációval fáradozik, míg ő dolgozatában BALASSA BÁLINTOT párhuzamba állítja BYRONnal, továbbá a francia irodalmat tanulmányozza. Eddig már 6 idegen nyelvet tanult meg, továbbra is a műfordításban találja kedvét. Bár az alapvizsgát sikerrel letette, hátat fordít a tanári pályának. Nemsokára bekerül a Budapesti Napló szerkesztőségébe, az immár Párizsban tartózkodó ADY ENDRE helyére. Innen küldött ADY magasztaló bírálatot KOSZTOLÁNYI első verskötetére. Viszont KOSZTOLÁNYI lelkesedéssel, hódolattal nyilatkozott ADY mindegyik verskötetéről. Írásaiból csak a következő idézetekkel illusztráljuk ezt: „Petőfi óta poéta ily sokat és ily komolyan még nem foglalkozott a magyarság végzetével.”³² ADY „annyira lírikus, hogy róla csak lírát tudok írni.”³³ „Már életében közöttünk járva is legendás volt.”³⁴ „A csoda megtörtént: Valaki az Értől indul el, S befut a nagy, szent Oceánba.”³⁵ Mint-hogy a halálát követő években is dicsőítette, megdöbbenően érthetetlen az 1929-i írása, melyben, sajátmagát is megcáfolva, lerántani igyekezett ADYt a magaslatról. Az ok megvizsgálása részben irodalomtörténeti, részben lélektani feladat. Hisz BABITSsal is volt konfliktusa, kit ugyancsak nagyrabecsült, sőt VÖRÖSMARTY utódjának tartotta, és egykori diáktársáról így nyilatkozott: „Senkit sem tudok közülünk méltóbbat odaállítani, mint Babits Mihályt, az örök dalok énekesét, ki minden emberé és miénk magyaroké.”³⁶ Törtetlen azonban kapcsolata a volt tanárral, JUHÁSZ GYULÁVAL, a róla szóló méltatásból csak ezt az egy mondatot emeljük ki: „Ha fel kellene sorolnunk a tíz legnagyobb és legigazabb magyar költőt, neve ott van az elsők között.”³⁷ Végül nem hagyhatjuk ki nagy költőnket, JÓZSEF ATTILÁT, ki szintén a tanári pályára készült, de nem lett oktató, „mert Szegeden eltanácsolta az egyetem”, de megüzente HORGER ANTAL tanárnak, hogy „En egész népemet fogom nem középiskolás fokon tanítani”.³⁸ Felemlítettük azért, mert KOSZTOLÁNYI becsülte JÓZSEF ATTILÁT, nagyra értékelte költészetét. „Elragadtatással élvezte Attila verseinek nem tájszavakkal tűzdelt, nem nyelvemlékekből, régi szótárakból táplálkozó, emelkedetten egyszerű, ízes, természetes magyarságát. De verseinek más tulajdonságait is. Képzetele meghökkentő szökellését, fordulatainak kiszámíthatatlanságát, kifejezőmódjának ravaszdi esetlenségét, dévajtságát, humorát. Attila legmeghökkenőbb verseit idézgette legszívesebben. Szinte látom arcát, ahogy Attila könyvében lapozgat s csillogó szemmel szavalja verseit”, melyeket üdéknek, illatosaknak, a frissen szakasztott szamócahoz hasonlónak tart.³⁹

³¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ: Kosztolányi Dezső. 119. o.

³² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 75. o.

³³ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 76. o.

³⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 94. o.

³⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 96. o.

³⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 249. o.

³⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. I. kötet. 59. o.

³⁸ JÓZSEF ATTILA: Születésnapomra c. költeményéből.

³⁹ NÉMETH ANDOR: József Attila c. könyvéből 83. o.

A valóságos élet eseményeinek ismertetése után KOSZTOLÁNYI *költészetéből*, fantáziájából keletkező történeésekből vonjuk le érzületét, állásfoglalását, bírálatát a nevelőkről. A költő itt nem elégszik meg művészi teljesítménnyel, szemlélet, megfigyelés, tapasztalatok, a társadalmi helyzet meghatározó jellege uralognak modelljein. Nem egyformák az emberek, nem egyformák a pedagógusok sem, ők azonban csaknem kivétel nélkül a környező társadalmi életben hivatásukból eredő, szinte külön kasztjelleggel tükröző vonásokkal terheltek, melyek csak addig felemelők, sőt veszélytelenek, amíg nem sodródnak a környező élet forgatagába, hasonulnak céltalan életet élő emberek testet-lelket ölü szokásaihoz, hibáihoz. E történetekből kiviláglik a szerző tárgyilagossága, együttérzése a pedagógusok iránt, feltárva pályájuk göröngyösségét és azt a rendszert, mely fogva tartja fejlődésüket testben-lélekekben egyaránt.

Mint hogy KOSZTOLÁNYI írásainak jelentős része az első világháború előtt látott napvilágot, röviden rámutatunk arra, hogy silánynak, elnyomottnak minősíthető a pedagógusok helyzete a ferencjózsefi időkben is. Érthető ez, mert az állam a klerikális szervezet nyomásával hűen szolgálta a földesurak, bankárok és ipari mágnások iskolapolitikáját. A magyar anyanyelvűek 40 százaléka analfabéta volt, a nemzetiségeknél 80 százalék. A pénz nem kultúrára, hanem hadseregére, csendőrségre, kaszárnyákra és börtönökre kellett. Az akkori tanügyi cikkek, jelentések, beszámolók a pedagógusok deprimáltságáról, ingerültségéről szólnak. Idézzünk csupán az akkor legelőkelőbb pedagógiai szervezet, a Magyar Pedagógiai Társaság 1913. január 18-án tartott nagygyűlésének főtítkári jelentéséből: „Künn a nagy életben, a magyar társadalomban mintha bizonyos külső jelek a pedagógia csődjét akarnák jelenteni S e mostoha értékelések közepette a nevelői gondolkodás eddigi idealistái is mintha elvesztették volna törhetetlen hitüket Egészen bizonyos, hogy olyan időkben, mikor a túlságosan érzett anyagi gondok vagy más hasonló elkeseredés ül a lelkeken, az eszményiség, a lelkesedés napja homályban van, nem melegít és nem éltet A magyar tanügyi munkásainak figyelmét — sajnos — már néhány éve óta anyagi gondok s más efféle momentumokért folytatott mozgalmak és küzdelmek foglalják le s alig engednek időt pedagógiai gondolatokra . . . s bár a mi tudós társulatunk távol tartotta magát a működésnek eltolódásától és elfajulásától, az áldatlan viszonyok visszahatását, a pedagógiai érdeklődés csökkenésének formájában mi sem tagadhatjuk.”⁴⁰ Az országgyűlésen barátságtalan hangulat van a tanárok iránt, az iskola iránt; a mai élet nagyon is gyakorlati és önző; ennek a társadalomnak a szemében az iskola szükséges rossz, állapítják meg a Középiszkolai Tanáregyesület titkári jelentésében.

Ez általános kitétel és ecsetfröccsentésnyi korvázlat után lássuk, miként teremt a költői képzelet tanár-típusokat. A „Pacsirta” című remekművében Sárszeg városka társadalmába vonja Mályvádyt, a gimnázium számtan—fizika szakos és Szunyoghot, a latin nyelv tanárát. Egy vendéglői társaság megszokott tagjai. A két ember jelleme és iskolai magatartása eltérő. Mályvádyt szigorú, de buzgó tanárnak jellemzi. „Mindig pont félnyolckor haladt át a téren diákjaival, kikhez éppoly barátian nyájas volt az iskolán kívül, amilyen szigorú az iskolában. Diákjai kartontesteket vittek utána, korongokat, vasrudakat a fizikai kísérletekhez, olykor házinyúlát, verebet is, melyet a tanár úr üvegóra alá tett és kivívattyúzta belőle a levegőt, megölt.”⁴¹ Tehát lelkiismeretes tanár, és a szigorú-

⁴⁰ GYULAI ÁGOST titkári beszámolójából. Magyar Pedagógia 1913. évf. 171. o.

⁴¹ KOSZTOLÁNYI Dezső: Pacsirta c. regényéből. (Athenaeum kiadás) 76. o.

ság alatt fegyelem, rend, nevelés értendő; történik ez a főtéren lévő rozoga, korhadó lépcsős iskolaépületben, melynek szimbóluma csupán a kis fatorony, melyben reggelente diákhívó harangszó csendül. Mályvádyt, a természettudomány derék barátját szeretik a társaságban is, derült kedélyéért, tréfáiért. — Szunyoghról, a latin nyelv tanáráról kedvezőtlen képet kapunk. „Ő csak nyolc után jelent meg a főtéren és hallván a gimnázium kis harangját, mely az előadás kezdetét jelezte, sokszor szaladt is föltűrt gallérú felöltőjében, mivel félt az igazgatótól és nem mert elkésni.”⁴² Beteg, lezüllött ember ez. „Valaha csodálatos tehetség volt, de Sárszegen ivásnak adta magát, szenvedélyes alkoholista lett, diákjai azt rebesgették, hogy zsebében tartotta a pálinkásbutykost és előadás alatt is ki-kiszaladt a folyosóra, hogy húzzone belőle egyet. Különben már hónapok óta nem tudott aludni sem, fázott, vastag felöltőt viselt nyáron is és a cipőjét váltával bélelte, hogy lábai ne dideregjenek. Kövér arca, duplatokája téglavörösen izzott. Gyermekké szemet könnyek borították. Már délelőtt részeg volt. Két évvel ezelőtt a delírium trémens kétségtelen tünetei mutatkoztak rajta és családja bedugta egy szanatóriumba. Itt kissé magához tért, de mihelyt kijött, visszaesett régi betegségébe.” Nem csoda, hogy a vendéglői társaságban megjelenve, Gál doktor, az iskolaorvos maga mellé ültette s a tanár pulzusát vizsgálta. „Csuklója, jéghideg csuklója, reszketett az orvos meleg kezében. Vastag felöltőjében, föltűrt gallérban ült az étteremben, s félénken, mint ahogy a diákjai tekintettek rá, az orvosra nézett.”⁴³ Az „úri” társaság tagjai rendszerint gúnyt űztek belőle. Egy összejövetel alkalmával amidőn „hajnalban néhány percre elalélt, ősi szokás szerint az asztalra fektették, két gyertyát gyújtottak fejénél és elénekelték a Circumdederunt-ot. Erre magához tért . . . és pálinkát rendelt. Már csak latinul tudott beszélni, még pedig leginkább a klasszikusokból vett idézetekkel. Egész oldalakat elfujt ilyenkor Vergiliusból, Horatiusból. Éles esze föl-villant a szesztől. Részegnek nem is látszott . . . A harmadik pohárka pálinka után a társaság egyik tagja régi tréfáját ismételte meg. Gyufát gyújtott és óvatosan Szunyogh szája elé tartotta. Nagyon nevettek . . .” A regény egyik szereplőjének „Füzes Ferinek ez a tréfa nagyon tetszett. Valaha Szunyogh diákja volt, mint gyenge latinista sokszor beszekundázott, ezért szerette ingerelni az öreget, visszafizetni a kölcönt . . . ő is gyufát gyújtott . . . Szunyogh szája felé emelte. Szunyogh azonban a lángot egy lebelettel elfújta, a gyufát kiütötte kezéből. Mind tapsoltak, csak Füzes Feri nem,” mert ráadásul a tanár egy latin idézettel rákoppintott egykori tanulójára. Füzes „a rossz diák leplezetlen zavarával végigmustrálta volt tanárját, közeledett hozzá. — Silentium, — szólt Szunyogh, felemelve reszkető ujját és végtelen kicsinyléssel nézett át ezen az incifinci lovagon — silentium, — ismételte most már magának, belesüppedve mámorába, abba a békébe és csendbe, mely majd eljön nemsokára — silentium. Füzes Feri leült és azon gondolkodott, elküldje-e hozzá másnap segédeit.”⁴⁴ Az alkoholizmus tragikus áldozatának bővebb teret szán az író, mint a testben és szellemben friss kartársának. Bizonyára szándékosan, elrettentésül, hisz bizonyos, hogy a valóságban is felvetődött — főleg a vidéken — ily példány, találkozhattunk a mélységbe zuhanó pedagógussal is, aki értékesnek indult, de szenvedélyének zsákmányaként pusztult el.

Az „Aranysárhány” című diákregegyében is néhány ellentétes karakterű tanáregyéniséget ismerünk meg. A főhős ismertetése előtt mellékszereplőként

⁴² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Pacsirta c. regényéből. (Athenaeum kiadás) 77. o.

⁴³ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Pacsirta c. regényéből. (Athenaeum kiadás) 37—38. o.

⁴⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Pacsirta c. regényéből. (Athenaeum kiadás) 143—144. o.

jellemzi a tantestület néhány tagját. Az öreg Tálos, a történelem tanára, 39. évét szolgálja. A tanulók visszaélnék korával, ki már semmit se vesz rossz néven, óráján eltűri a diáksínyeket, rendetlenségeket, személyének gúnyolását. Főris tanár rideg, türelmetlen, bosszús a tanulókra játéku miatt, nagyon szigorú, egyébként gyáva; a nyolcadikosokat csúrhénekek, vén szamaraknak nevezi, a legkisebb rendetlenkedést is keményen megtorolja; a kicsinyek iránt is kiméletlen, veri, pofozza őket, halánték-hajukat felfelé húzza. Biró Gyula fiatal tanár, angyali természetű, szeretik a diákok, hisz barátokozik velük, és megnyugtatja az érettségire készülőköt, hogy nem lesz semmi baj; művelt, jól beszéli a magyarokkal rokon népek nyelvét. A regény cselekményének központjában dr. Novák Antal fizika szakos tanár áll, kötelességtudó nemcsak az iskolában, de az iskolán kívül is tanítványaihoz kapcsolódik, figyeli játékuat, és a felelőztett papírsárkányhoz is magyarázatot fűz. Még külsejét is leírja Kosztolányi. Ruhája és kalapja évszakonként változott, de mindig ugyanaz, épp így a két nyakkendője is. A diákokkal barátokozása nem volt cimboráskodó jellegű. Haladó nézeteket vallott, méteorológus, a zivatarok figyelője, szabad idejében a szertárban dolgozott, s a fizikai kísérletekhez asztalosnak és lakatosnak való tárgyakat is készített. A felsőosztályú tanulók számára teadélutánokat honosított meg, ezeken is oktatótt, mégis a tanulóknak tetszett a kéthetenkénti összejövetel rendszeresítése. Az utcán nyájasan visszaköszönt diákjainak, a szülőkkel állandó kapcsolatot tartott fenn, de mindennemű ajándékot visszautasított, nem sértően, hanem magyarázkodón, hogy ilyesmire nincs szükség, mert minden tanulóknak barátja, és szívesen foglalkozik mindegyikkel. Felesége meghalt, háztartását egy öreglány rokona vezet. Jólelkűségét bizonyítja, hogy otthona egyik szobáját átengedte Gergely iskolaszolgának. Mindezek dacára a tanulók figyelik magánéletét, egyik-másik kutatója gyarlóságait. Egy hanyag nyolcadikos tanulójjával szemben az osztályvizsgán is nagylelkű, az érettségire böcsátja, de a főigazgató megbuktatója és ez a fiú két régebben elbuktatott, züllött lelkű, csavargó életet folytató fiatal ember felbujtásának engedve, azokkal szövöttekzik, és egy sötét éjszakán orosz merényletet követ el Novák tanár ellen. Nem annyira az ütések, mint gyötrődése által kerül lázas beteg állapotba. Az ágyban is tépelődik. Nem hisz *Leibniznak*: „Nem neki van igazsága, hanem annak a másikkak, aki valahol azt írta, hogy a pedagógus hamarabb téved, mint a gyermek. Aki a lámpát viszi elöl, gyorsabban megbotlik, mint aki követi.”⁴⁵ Úgy hiszi, tévedett, mert a merényllettél gyanúsított tanulótt önérzetében többször megsértette. Főris kartársas meglátogatta, helytelenítette Novák módszerét, gyalázta az ifjúságot, afrikai vademberekhez hasonlítottas, az ismeretlen tettesek feljelentésére buzdítottas, addig pedig revolverrel járjon, mint ő. „Novák nem értette őtt. Pedig az is tanár volt, ő is tanár. Az egyik a pedagógia militánsas, a másik pedig a nevelés remetéje és szerzetesas, a szenvedő pedagógus.”⁴⁶ Lelkiismeretfurdalásására, pesszimizmusára új tápot ad egyik tanítványas, Glück László, a szegény zsidó fiú látogatósas, az egyetlen látogatójas diákjas közül, magával hozvas a csoportképet. E mindig mellőzött tanítványáról megtudtas, hogy mennyire megdöbbsentette őtt a huli-gánok orvtámadásas, mert „minden ösztönével utálta az erőszakot és rettegett tőlle, borzasztó emlékek alapján.” A tanár eszébe jutott, hogy tőlle soha nem kérdeztes, hogy mi az apjas, mert zsidó, így az apjas egy másik zsidó, bár az iskolában vallás tekintetében nem tett különbséget. Most, hogy kérdésére azt felelte,

⁴⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Aranysárkány c. regényéből. 170. o.

⁴⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Aranysárkány c. regényéből. 171. o.

hogy tanár akar lenni, lebeszélni igyekezett erről. Ne legyen tanár, legyen más. Akármilyen. Ha kedve és hajlama megmarad foglalkozzék a tudománnyal. „Mi tanárok, csak félig-meddig foglalkozhatunk vele. Csak népszerűsítjük, átadjuk másoknak. A mi igazi feladatunk az apostolkodás, a nevelés, az embermentés . . . és ez meglehetősen nehéz dolog . . . A mi pályánk küzdelmes és szürke. A tudósoké gyönyörű és fényes . . . Az első pedagógusok rabszolgák voltak. Görög rabszolgák. Ők kísérték el a gazdagok gyermekeit a gimnáziumba. Mi is rabszolgák vagyunk. A szeretet rabszolgái. Azzal a különbséggel, hogy mi mai pedagógusok nemcsak a gazdagok gyermekeit kísérjük el a gimnáziumba és aztán tanítjuk, ameddig lehet, hanem mindenkiét. Mi a jutalom? Nem sokkal több, mint azoké.”⁴⁷ A helyi újságban rosszakaratú, hazug „leleplező” cikk jelenik meg Novákról, és az izgalom öngyilkosságba kergetik. A diákok pedig csak a tízéves találkozó alkalmával — késő elégtételként — helyeztek koszorút sírjára. És mi lett tanártársai sorsa? Tólos Bélát öregsége és betegsége vitte el az életből, Fóris megrokkant csendes ember lett, Bíró Gyula a Lipótmezőn halt meg. — Mi a tragédia oka? Az író nem fűz semmit az eseményhez, nem indokol, elégnek tartja, hogy ihletét a valóságból merítse, azután csak fest és úgy hiszi hogy „végeredményben a legfinomabb jellemfestő is oly durva eszközökkel dolgozik, mint a szobapiktör. Ellentétek bujkálnak bennünk, állandó kölcsönhatásban, át-átalakulva.”⁴⁸ De e kört nem eléggé ismerő pedagógus némi analízist kíván, nem elégedvén meg az öngyilkosságot elkövető tudós tanár, PÉTERFY JENŐ példájával, „ki inkább lett volna toboz egy pinián Itáliában, mint középiskolai tanár Budapesten.”⁴⁹ KOSZTOLÁNYI regényhőse, dr. Novák sorsának okai sorában első sorban saját vallomását kell figyelembe venni. Nem figyelte meg és nem eléggé ismerte tanítványait, azok tudásának elbírálásánál formálisan járt el, elnézte, hogy egyik tanítványa egyoldalúan a sportba elmerülve kikapcsolódik iskolai kötelezettségei alól. Igaz: nem támaszkodhatott a tantestületi közösségre, mely különböző jellemű és nevelési stílust alkalmazó emberekből állott. Ám a fő ok társadalmi; az akkor meggyökeresedett imperialista rendszer okozta végzetét, az a rendszer, mely a gimnáziumot csak saját iskolájának tekintette, urakat nevelő intézménynek. Erre a források gúlái állnak előttünk, de szerény bizonyítékul megelégszünk az utalással egy az időben működő lelkes, haladó szellemű tanár, HÉBER BERNÁT írására. Hivatkozik az osztályok zsufoltóságára, a tanulók elosztásának helytelenségeire, az osztályozás igazságtalanságára, amidőn egyetlen felelettől függ minden és a gyors munka még a legnyugodtabb tanárt is izgalomba hozza.⁵⁰

KOSZTOLÁNYI az okatlan és türelmet nélkülöző *vad szigort alkalmazó* nevelők ellen sokszor foglal állást *novelláiban* is. Egyikben feltárja, hogy ilyfajta nevelés reakciójaként fokozódik a gyermeki csínytevés, a megtorlás kielégítésének vágya. A színhely egy gimnázium internátusa, melyben a hecceket űző diákok a nagy félelem miatt nevetnek sokat. „A tanárjaink többnyire sovány és szigorú papok voltak, akiknek izmos kezében irtalmatlanul suhogott a sárga nádpálca. Éxaltált arccal csináltak rendet. Mióta nesztét vették, hogy az iskolában forradalom üti fel a fejét, minden pillanatban felbukkant hátunk mögött a fekete reverenda, egy-egy papi alak, szikáran és sápadtan, mint a hittérítő a vademberek között.”

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Aranyáskány c. regényéből. 172. o.

⁴⁸ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. II. kötet. 212. o.

⁴⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. II. kötet. 217. o.

⁵⁰ Magyar Paedagogia. HÉBER BERNÁT: Igazságszolgáltatás az iskolában. 1909. 282.

„A parasztyerekek vastag nadrágját kegyetlenül kiporolták. Tizennégytizenöt évesek voltunk, mégis gyerekek, vásott, furcsa kamaszok. Átkutatták a zsebeinket, a fiókjainkat, nem szabad volt kimennünk a városba, éjjel állandóan virrasztott egy fráter. Mi azonban túljártunk az eszükön. A motozás után onnan, ahol nem is sejtették, búvészkellet kivettük azokat a szerszámokat, melyek az ugratáshoz elengedhetetlenül szükségesek voltak. Ismertük a terepet. Az egész diákokotthon ki volt preparálva céljainkra.” És most következnek a csínytevések leírásai. „Az igazgató késő délután maga elé hívott bennünket, a zöldposztós asztal elé, ahol két égő gyertya között fekete feszület komorlott. Lángoló arccal beszélt: — Az ördög incselkedik veletek. Az ördög . . . Helyzetünket menthetetlennek láttuk. Meg voltunk győződve, hogy már mélyen elzüllöttünk, nem lehet rajtunk segíteni és a pokol vár ránk, melynek kínjait a hittanár a biblia szörnyű szavaival, kárminnal és feketével festette le nekünk. Decemberben két diákok kicsaptak. Ekkor kicsit megszeppentünk. De az üldöztetés még erősebben összekapcsolt és most már a kétségbeesés dühével tréfáltunk. Igaz, a tréfáinkat csak egymáson próbáltuk ki.”⁵¹

De novelláiban a pedagógusokról akad egy-egy derültebb kép is. A jószívűség néha úrrá lesz a szigorúságon. A gyermekek a tanteremben angol—bur háborút játszanak, amikor benyit az osztályba a különösen szigorú latin tanár, ki azt követelte, hogy „még álmukban is elfűjják a rendhagyó igéket és jaj volt annak, aki valamit elvétett.” Persze, a harcosok között azonnal helyreállt a béke, de az egyik kis diák első ízben felvett új tavaszi ruhája elszakadt. Keservesen sírt, nem éppen a kár miatt; hanem félelmében az apai megtorlástól. A tanár megszánta, szobájába vitte, tűt és cérnát vett elő s bár sokáig tartott, de megvarrta a fiú kabátját.⁵²

A tanár, távol az élettől, nem tud lépést tartani a társadalmi szokásokkal, ócska, készen vásárolt öltönyben jár, és egyik volt tanítványa győzi meg arról, hogy igazán csak az olcsó, ami drága, hisz a katedrán is a „Lex minimum”-ot idézte. Megfogadja a fiatalember tanácsát, és elhatározza, hogy az általa ajánlott belvárosi cégnél rendel mértékutáni öltönyt, hol részletfizetési kedvezményben is részesülhet. A jelzett ház emeletén megpillantotta a táblát, rajta aranybetűkkel: Tailor for gentleman. Belép az üzletbe, mértékét vesznek, majd két próba után elkészült az öltöny. Teljes összegben kifizette és új ruhájában tíz évvel fiatalabbnak érezte magát. Sietett tanácsadójához, ki megállapította, hogy a ruha szűk is, bő is, nem szakértő munkája. Kiderült, hogy nem az ajánlott cégnél volt a 12/b-ben, hanem a 10-ben, egy híres kontárnál. A bajon nem lehetett segíteni.⁵³

A falusi tanító is csak keserű csalódásban részesül. Egy üzletben 25 pengőért ócska, művészietlen, mosolygó gipszangyalt sóznak rá, ezt szánta rokonainak karácsonyi ajándéknak. Egész éjjel tépelődött: megfelelő-e ez az ajándék, melyen biztató az „emlék” felírás. A rokonok az ajándék átvételénél örömet mutattak, de ivás közben megtudta, hogy az azelőtti karácsonyokra hozott ajándékok: a sörös készlet, kancsó és poharak, cigarettatárcs nincs már, és bizonyára a legújabbnak is ez lesz a sorsa. Otthon siratta életét és kicsiségét.⁵⁴

⁵¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái. (Révai kiadás.) I. kötet. Tréfa. 163. o.

⁵² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái. (Révai kiadás.) III. kötet. Öreg pap. 339. o.

⁵³ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái. (Révai kiadás.) III. k. Tailor for gentleman. 108. o.

⁵⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái I. kötet. A gipszangyal. 226. o.

A HORTHY-korszakhoz érkezünk. Fölösleges részletezni az egyes szakaszokat, a kommünt követő véres ellenforradalomtól HITLER-rel a fasiszta rablóháborúban való részvételig. Ez utóbbi szakaszban KOSZTOLÁNYI már nem élt, de különösen a reakció ideiglenes stabilizációjának éveiben költői és írói munkája jelentősen átalakul, a rendszerrel szembeni állásfoglalás jellemzi alkotásait.

Még az irodalom-elmélet tekintetében is módosítja előző nézetét, hangoztatja: „Tartalom és forma, élmény és művészet, annyira egybeforrad, hogy az egymásba nőtt, eleven szálakat semmiféle lélekbuvár se fejtheti szét, nem tudja megmondani, meddig tartalom és meddig forma, meddig élmény és meddig művészet.”⁵⁵ Szeretett volna eddigi politikai izoláltságából is kiszakadni, de csak a vádolásig jutott el. Az emberiségnek „tíz évre volt szüksége, míg megértette, hogy milyen istentelenség és gyávaság volt a háború.”⁵⁶ Hogy látta a pedagógust? Gyermeki emlékeinek hatásaként, majd költészetében kit felemlített, kit bíralt, sőt kárhoztatott. Példái egyéni jellegűek, csak a pedagógusokat jellemző társadalmi vonások, elkülönülések, bárgyúságok, gyarlóságok tipikusak. A tanár-költőket és írókat elvonatkoztatja hivatásuktól, vagy volt nevelői működésüktől, BABITSON, JUHÁSZON, KÍVÜL KAFFKA MARGIT, ENDRŐDI SÁNDOR, FÜST MILÁN, KIRÁLY GYÖRGY, MÓRA FERENCZ, KUNCZ ALADÁR, SZERB ANTAL és még néhány más tanár-poéta az Olimpuszra kerül, nagy szeretettel nem is méltatja, hanem dicsőíti őket, mint az irodalom jeleseit, de tanári mivoltukról említés sem történik. — Megváltozott. Más lett élete utolsó éveiben. „Tébolyítóan idegen, sivár korszak lett számára a világ.”⁵⁷ „Érzéseken alapuló filozófiája át-meg átszövődik az esetek iránti részvét, a kisemberek iránti szeretet s a világ hibás berendezkedése felett érzett fájdalom ezer jelével. Bármennyire is arra törekszik, hogy ne álljon ki egyik oldal mellett sem, embersége gyakorta mégis állásfoglalásra készíti a nép oldalán, különösen a húszas évek vége felé, amikor a világválság egyre több egzisztenciát tesz tönkre” — állapítja meg SZABÓ GYÖRGY Kosztolányiról írt tanulmányában.⁵⁸ Immár észreveszi a fehér rabszolgákat, s nem az egyén hibáit vizsgálja, hanem a nép szellemi és erkölcsi fejlesztésére hivatott közösség elnyomottságát, fájalmát, pária sorsát. És a költő riportterre alakul, úgy érzi, feladatává lett a társadalmi problémák felárása. Az Alakok-ban minden foglalkozáshoz tartozót megintertjuval, s egyéni nézetét csak a kérdések és feleletek után fejezi ki. A megkérdézettek — típusok, fajtájuk jellemző tulajdonságaival. Szereti a szenvedőket, neki is fáj, ami nekik. Megfigyelései alaposak, tárgyát úgy dolgozza fel, mintha csakugyan élő emberekkel való beszélgetését rögzítené.

A HORTHY-rendszer kultúrszellemét először az óvodában figyeli, s így látja az egyébként lelkiismeretes óvónő szerepét: „70 gyermek. Emmi néni, a vezető óvónő. 16 éve óvja a kis gyermekek testét és lelkét. A gyermekek életkora 2 1/2-től 6 és 1/2 évig. A nap imádkozással kezdődik. Azután 3 perces torna, majd egyórás beszélgetés . . . Döbben ingyen ebéd, ma rántott leves és tarhonya. A gyermekeket erőltetni kell az evésre . . . Az óvónő panaszkodott, hogy lenézik mesterségüket. — „Kicsodák? — A tanítónők. (Fojtott keserűséggel, mintha holmi gögös királynőkről beszélne.) Igen. »Pelenka-jogászoknak« neveznek bennünket. De most minden törekvésünk az, hogy egyenjogossítsuk magunkat a

⁵⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. II. kötet 307. o.

⁵⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Írók, festők, tudósok. II. kötet 307. o.

⁵⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Bölcsőtől a koporsóig. (Szépirodalmi kk.) 16. o.

⁵⁸ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Bölcsőtől a koporsóig. (SZABÓ GYÖRGY bevezető tanulmánya)

tanítónőkkel. — Milyen furcsa. Az óvónőt lenézi a tanítónő, a tanítónőt a tanárnő, a tanárnőt az igazgató és így tovább, mindig körbe-körbe. Holott az önök munkája talán a legnehezebb pedagógia, a pedagógiának egy művészi, dadaista ága.” — Az óvónő nem szégyenlős. A vesződségért örömet és szeretetet kap cserébe. A vezető Emma néni „lábujjhegyen járhat elszenderedő táborában . . . Hajadon, nem volt sohasem gyermeke. De most 70-et adott neki Isten.”⁵⁹ Levonható a riportert értékelése a szakmáról: a különböző iskolafajok nevelői között fennálló válaszfal, az óvónő túlterhelő munkája stb. a bajok oka.

Enn él sokkal megrendítőbb egy *tanár interjú-anyaga*, melyet — minthogy dokumentumnak számítható — részletesebben ismertetünk. Szombat délután keresi fel kétszobás-konyhás lakásában. Kopog az ajtón, mert a csengettyű nem szól. „A tanárné nyit ajtót, aki ronggyal törölgeti kezét . . . Az egész lakás konyhaszagú. Ma savanyú káposztát ebédeltek . . . A konyhából kilép a tanár úr, ő is törölgeti kezét, segített a konyhában a feleségének.” Görög—latin—német szakos, az irodalom doktora, 42 éves, de már ráncos arcú, három gyermeke van. Tiszta jeles tanuló volt, tanárai tanácsolták e pályát, de oklevele megszerzése után évekig nevelősködött, s semmi hasznát nem vette annak, amit az egyetemen tanult. Csak évek múlva, akkor is protekcióval, nevezték ki. Most oly nagy a tanárhiány, hogy már a középiskolákban ösztöndíjakat tűznek ki, de alig van eredmény, hóbortos diák az, ki erre a pályára szánja magát. „Beszéljek? Hát beszélek. Előbb azonban nézzen meg. (Föláll . . . Közszemlére teszi magát.) Ez az egyetlen ruhám, a kommunben csináltattam, azóta eladtam ferencjózsefem et, melyben valaha érettségiztem, mindenemet, amim volt. Igen, ebben tanítok is. (Kabátja ujját mutatja.) Foszladozik, a feleségem olykor levágja és beszegi. Ezért olyan rövid. (Váratlanul föltakarja nadrágjának rozszant többször foltozott-stoppolt alapzatát.) Ezzel azonban már baj van . . . Állandóan ülnöm kell a katedrán, nem sétálhatok a padok között, a gyermekek észrevennék, s azok barbár, kegyetlen kritikusok. Kinevetnének.” Az újságíró kérdésére elmondja, hogy tizennyolcéves szolgálat után havi fizetése 256 pengő. Egy tavaly érettségizett tanítványa 350 pengő fizetést kap. Minthogy feleségének sincs ruhája, társaságba nem járhatnak, „meg aztán ki kíváncsi ilyen savanyú, unalmas, elmaradt emberekre? A tanáraszonyok cselédmunkát végeznek, padlót síkálnak, olyan ripacsos a kezük, hogy szegények még egymás előtt se szívesen mutatkoznak.” Egyetlen vágyuk a fürdőszoba, de ezt nem tudják elérni. A tanár napirendje: reggel hatkor kel, kitisztítja az egész család cipőit, aztán szemet hord a pincéből a harmadik emeleten levő lakásába, fáradtan ér az iskolába, hol a tanárok leadják előírt órájukat, és gyakran helyettesíteniük is kell. Egy-egy osztályban 60 tanulót kell tanítani és fegyelmezni. Eredménytelenség nemcsak a nyelvi tárgyaknál, de a többinél is. „Az történik, hogy akinek ismerjük az apját, azt fölszólítjuk, a többiek pedig vagy jelest, vagy elégtelent kapnak. A tanterem levegője csömörletes. . . . A tízpercekben felügyelünk. Annak előtte elbeszélgettünk tanítványainkkal, de manapság csak mogorván rendőrködünk közöttük.” Azelőtt órákat töltöttek el a tanárok az órákra való felkészüléssel, jegyezték a kérdéseket és azokat a tanulókat, kiket felelésre felhívnak. Ma már a tanulók nevét sem tudják. Kínos dolgoznak tartja a tanár a heti 300 dolgozat javítását. Elmondja, hogy jutalmazás helyett eltörölték a korpótléket, karácsonykor pedig egy rendelettel felemelték öt évvel a szolgálati időt. Csak a képviselőtanárok vannak kedvezőbb helyzetben. Végül elmondja, hogy a diákok nem

⁵⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Bölcsőtől a koporsóig. Óvónő c. riport: 437. o.

érdeklődnek semmi iránt. Az órákon játszanak, az óra nagy része a játékok elkobzásával folyik. Utolsó kérdés: „— Hogy állunk a tekintéllyel? — Köszönöm, rosszul. A jobb érzésű tanuló-ifjú csak szánalmat érezhet ilyen kopott legények iránt. A tekintély: az erkölcsi és anyagi javak folyománya . . . Mihelyt elhagyják a tanítézetet, megszüntetik a köszönést.” — A riportert utójegyzete: „Nem bírom tovább. *Eddig még sohasem beszéltem senkivel, akiben ennyi keserűség lap-pangott volna.* Találkoztam ínségesekkel, de azok legalább nem látták az ínségüket. Ez az értelmes, művelt osztály azonban lát . . . Indulok, menekülök, futok innen. A tanár úrnak még hatvan görög dolgozatot kell kijavítania. Íróasztalán ott a vörös tinta. Ujjai, körmei vöröstintásak. Mintha vér csorogna róluk. A tulajdon vére.”⁶⁰ Íme a történelmi tényekkel alátámasztott realiztikus sötét valóság. Iskola és nevelő együtt pusztul. KOSZTOLÁNYI azonban itt is visszatekint és nem előre. A sötétségben fagygyúgyertyát pislogtat, a múlt felidézésével akarja szobáját bevilágítani. Csak kesereg, de egy szót sem hallat a felszabadulás mikéntjéről, meginterjúvult tanárja nem politizál, nem kíváncsi a jövő útjára, nincs érzéke a megújulás iránt, nincs forradalmi szemlélet, csak bánat és jajgatás.

A diagnózis, a helyzet feltárása novelláiban és kisebb rajzaiban is fellelhető. Néhányat kiszedünk belőlük. — A nyelvtanárnő az ötödik emeleten lakik, a mosókonyha mellett. 34 éves. Reggeltől estig járja a családokat, melyeknél nyelvleckét ad. Sehol sem talál megértő melegséget. Reggeltől estig csönget az ajtó előtt: Otthonában kivész belőle a véleménye, hangszálai is alig működnek. Szürke, tartalmatlan életét csak az álmok teszik változatosabbá.⁶¹ — A vasúti váróteremben, vonatjukat várva, két tanító beszélget. Az egyik sovány, ruhája kopott seszínű, a másik kövér, parasztbekecsben, csizmában, nyakas tanyai ember, szemben a sovánnyal, ki afféle egér-paraszt. A tanfelügyelőnél voltak a városban, valami fontos ügy elintézése miatt. Most, hogy a fogadtatáson már túlestek, Verpeléty tanfelügyelőről folyik a párbeszéd, megegyezve abban, hogy hallatlan-alak, rabiátus ember. Elégületlenségük immár forradalmi színezetű. „— Rabiátus, — szolt a sovány — legyen rabiátus a kutyájával, ne velem. Ki vagyok én? A cselédje vagyok? A kutyája vagyok én? . . . Kettőn áll a vásár. Én teljesítem a kötelességem, de akkor megkövetelem, igen meg-kö-ve-te-lem, hogy emberségesen bánjon velem a hatóságom.” Elbeszéli kartársának, hogy mikor előadta sérelmét, Verpeléty meghunyászkodott, különösen, mikor fegyelmet kért maga ellen. A másik úgy tudja, hogy Verpeléty bukás előtt van, menesztik, persze, az ilyen felfelé bukik, Pestre helyezik őt. Mire a sovány: „Csak a fegyelmimet várja be. Akkor majd eldől, ki a gazember.” A kövér helyesli társa kifakadásait. A lázongás addig tart, míg a csengő jelzi a vonat indulását a szegedi tanyák felé, ekkor cökmőkjukat álmosan szorongatva szállnak a vonatba.⁶²

A nyomornak, elkeseredésnek nincs határa. Nem mindenki van abban a „kedvező” helyzetben, hogy állásában siránkozhasson, vagy lázadozzon. Tömegesen vannak állásnélküliek is. E sötét, vigasztalan helyzetet mutatja be KOSZTOLÁNYI egyik novellájában. A kávéházban egy asztal végén ül a tanár, előtte hazai és külföldi folyóiratok tömege, és elmélyed a keresztretjvényekben, melyeket csaknem kivétel nélkül megfejt. „Már nyolc éve a görög és latin nyelv okleveles tanára s már nyolc éve nincs állása. Unalmában megtanult arabul, per-

⁶⁰ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Bölcsőtől a koporsóig. Tanár c. riport. 360. o.

⁶¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái. (Révai kiadás.) I. kötet. Szürke glória. 251. o.

⁶² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Novellái (Révai kiadás.) I. kötet. Verpeléty. 218. o.

zsául és törökül is. „Éleseszű, pompás vitázó. Midőn valahogy pénzhez jutott, löversenyre járt, majd teljesen elzüllött.”⁶³

KOSZTOLÁNYI azonban MARCEL PAGNOL: Topáz című darabjának bírálatában rámutat, hogy a kapitalizmusban másképp is alakulhat az állás nélküli tanár sorsa. Topáz fiatal segédtanár, kötelességtudó, „a munka, a becsület bolondja”, fennkölt erkölcsi elvek hirdetője, tanítványainak ingyen ad magánórákat, tantermében kartonlapokat akaszt ki ily fölírásokkal: „A szegénység nem bűn.” „A pénz nem boldogít.” De megjárja: elbuktatja a bárónő fiát, és nem hajlandó bizonyítványát meghamisítani. Makacs igazságszeretete miatt — szülők panaszainak indokolásával — az igazgató elcsapja. Szegényt jobbról-balra pofozzák, valósággal át pofozzák a túloldalra. Mert fordulat következik: a facér tanárt egy panamista havi ezer frank fizetéssel igazgatónak szerződtette, csupán azzal a kötelezettséggel, hogy nevét a beadványokra odaírja. Most már akár új táblákat készíthetne új felírással, mint „Csak a szegénység a bűn. Csak a pénz boldogít.” Csak később látja, hová került. Tiltakozni próbál a becstelenség ellen, rendőrséggel fenyegetődzik, az elsikkasztott pénzek visszahelyezését követeli. De már hiába, mert közben bűntárs, cinkos lett. Megnyugodik abban, hogy ilyesmi ebben a korszakban egyáltalán nem tisztességtelen dolog. Így lett Topáz tanár „beérkezett” világfivá és panamistává. — Úgy látszik, a bírálat nem arathatott köztetszést, mert az író így nyilatkozik: „Nem értek egyet azokkal, akik felhánytorgatják, hogy a korszak mégsem ennyire romlott, s ahelyett, hogy a bűnösöket pofólnék, a szatírán verik el a port.”⁶⁴

Nem tetőzzük tovább az adathalmazt. Oly költőt vizsgáltunk a nevelést életcéljúnak vallók szempontjából, ki azt vallotta: „Ember vagyok, embernyelven írok és természetesen együtt érzek szenvedő embertársaimmal.”⁶⁵ Azok a nagyok méltatták, kik még rövid ideig itt maradtak. Különösen kiemelkedő BABITS nekrológja: „Mind a ketten vágytunk a világ teljes átélésére és kifejezésére.” Vázlatait puskinii jellegű alkotásoknak minősíti, mert az eleven és forró valóságból indult ki. „Gyermekek voltunk mind a ketten, de kettőnk közül ő volt a felnőttbb gyermek.” — Költészete déli harangszóként hatott BABITS MIHÁLYra, mindig a fiatal, pompás újságíró és gyermek- emlékeihez kapcsolódó poéta maradt, de bámulta benne a stilsztát, a tudóst és nyelvészt is.⁶⁶ És magásra tartják egyéniségét SZERB ANTAL, SCHÖPFLIN ALADÁR, ILLYÉS GYULA és még számosan, csak még JÓZSEF ATTILA róla írt költeményéből idézzük: „Testvérünk voltál és lettél apánk Reméltél; én is. Tudtuk, hogy hiába, mint tudja, ki halottat költöget.”⁶⁷

Amikor a pedagógusok kerültek tollára, otthon hagyta lantja húrjait, de szívét magával hozta, hogy ha bátorítani nem is tudta őket, megkönnyezze az elkallódottakat, az elesetteket. Novelláiban, elmélkedéseiben az élet egy darabját mutatja be, riportjai megtörténekmek tekinthetők, alakjai mintha élnének és a költő ütőerejüket fogja. A pedagógusokat, főként az ifjabb generációt, mindezek kalauzolják egy borús, csillagok nélküli sötét éjszakában.

⁶³ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Tengerszem. Barkohba c. novella. 201. o.

⁶⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Színház. (Nyugat kiadása.) 134—136. o.

⁶⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Kortársak. I. (Nyugat kiadása.) 284. o.

⁶⁶ BABITS MIHÁLY: Írás és olvasás c. műve. Kosztolányi. 358—367. o.

⁶⁷ JÓZSEF ATTILA: Kosztolányi c. költeményéből.

A testi és szellemi ínségben elfogadott aforizma a *Quem di odere . . .* és ez megüli a pedagógusok lelkét. KOSZTOLÁNYI ezt lerombolni törekszik. Ismételve álláspontját: Nem az istenek, hanem az emberek gyűlölete nyomja a nevelőket, ők azok, kik nem törődnek a kultúra munkásaival, hisz az iskolát csak szükséges rossznak tartják. És hangsúlyozza KOSZTOLÁNYI, hogy a pedagógusok tekintélyét csak erkölcsi és anyagi javak teremthetik meg. Nevelőink társadalmunkban megváltozott feltételek között dolgoznak: a dolgozatban feltárt élményeket és képeket azonban bizonyára tanulságosnak tartják.

Эдён Кермес:

ДЕЖЁ КОСТОЛАНЬИ О ПЕДАГОГАХ

Дежё Костоланьи, венгерский поэт и писатель первой половины 20 века в своих трудах изучал роль и творчество педагогов, а также занимался подробно их общественным и материальным положением. Автор данной статьи собрал и оценил высказывания и положения писателя, относящиеся к деятельности педагогов.

Ödön Kertész

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI ABOUT PEDAGOGUES

Dezső Kosztolányi was a Hungarian poet and writer in the first half of the twentieth century. In his papers he has dealt a great deal with the role, work, social and material situation of pedagogues. Author collected and evaluates the statements of the writer relating to pedagogues.